

**วัดสวนดอก : สืบปายะสถานและโบราณวัตถุที่สำคัญเพื่อส่งเสริม
การท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา ในจังหวัดเชียงใหม่
Suan Dok Temple: Various Monastery and Important
Antiques for Buddhist Tourism in Chiang Mai**

ธนพร เรือนคำ¹, พระครูสมุห์ธนโชติ จิรธมฺโม² และประทีป พีชทองหลาง³
Tanaporn Ruenkhum¹, Phrakrusamu Thanachot Ciradhammo²
and Prateep Peuchthonglang³

¹นิสิตหลักสูตรศาสนศาสตร์ดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา
¹Ph.D. Student Doctor of Philosophy Program in Buddhism and Philosophy

²หลักสูตรศาสนศาสตร์ดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา

²Doctor of Philosophy Program in Buddhism and Philosophy

^{1,2}คณะศาสนาและปรัชญา

^{1,2}Faculty of Religion and Philosophy

³คณะบริหารธุรกิจและศิลปศาสตร์

³Faculty of Business and Administration and Liberal Arts

^{1,2}มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา

^{1,2}Mahamakut Buddhist University, Lanna Campus

³มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลล้านนา

³Rajamangala University of Technology Lanna

บทคัดย่อ

วัดสวนดอก ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์มีประวัติการสร้างที่บันทึกไว้ในศิลาจารึกวัดพระยืน โดยบันทึกไว้ว่า เมื่อครั้งพระเจ้ากือนาอาราธนาพระสุมนเถระจากสุโขทัย เมื่อ พ.ศ. 1914 เจดีย์ประธานในวัดสวนดอกนี้มีลักษณะเป็นทรงระฆังแบบพื้นเมืองล้านนาขนาดใหญ่ที่มีก้านฉัตรประดับพระพุทธรูปปางประทานพร

ประทับยืนรอบก้านฉัตร ซึ่งปกติในล้านนาจะไม่มี การประดับลายที่ก้านฉัตร การประดับพระพุทธรูปที่ก้านฉัตรเช่นนี้จึงได้รับแรงบันดาลใจมาจากศิลปะสุโขทัย ภายในบริเวณวัดมีการสร้างศาสนสถานหลายอย่าง ได้แก่ (1) พระวิหารหลวง สร้างในปี พ.ศ. 2474 โดยเจ้าแก้ววรวรฐ์ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ และประชาชน ได้นิมนต์ครูบาศรีวิชัย นักบุญแห่งล้านนาไทย เป็นประธานขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานแห่งชาติเมื่อ พ.ศ. 2478 (2) พระบรมธาตุเจดีย์ เป็นสถาปัตยกรรมตามคติ พุทธศาสนาลังกาวงศ์องค์แรกของล้านนา (3) อนุสาวรีย์ (กู) บรรจจุฎฐิครูบาศรีวิชัย (4) พระเจ้าเก้าตื้อภายในอุโบสถ พระประธานองค์ใหญ่ในพระอุโบสถ เป็นพระพุทธรูปสำริดที่มีน้ำหนักมาก มีลักษณะแบบล้านนาผสมศิลปะสุโขทัยที่งดงามมาก ของเมืองเชียงใหม่ (5) อนุสาวรีย์ (กู) ของเจ้านายฝ่ายเหนือ (6) พระยืนในพระวิหารหลวง (7) พระอุโบสถวัดสวนดอก (8) กุบระบรรจุพระอัฐิพระราชยาเจ้าดารารัศมี และ (9) ซุ้มประตูทางเข้าเก่า วัดสวนดอกนอกจากมีโบราณสถานและเป็นวัดที่สำคัญ ในเชียงใหม่แล้ว ยังเป็นสถานที่บรรจุอัฐิเจ้านายฝ่ายเหนือตระกูล ณ เชียงใหม่ และเป็นสถานที่เผยแพร่พระพุทธศาสนาภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง

คำสำคัญ: วัดสวนดอก, สัปายอาราม, เชียงใหม่, การท่องเที่ยวเชิงศาสนา

Abstract

Wat Suan Dok, according to historical evidence, there is a history of building recorded in the stone inscription of Wat Phra Yuen. When King Kue Na invited Phra Sumon Thera from Sukhothai in 1914, the main stupa in Wat Suan Dok has a bell-shaped form of a large Lanna native. The tiered adorns the Buddha image in the blessing posture, standing around the tiered which usually in Lanna. There is no decorative pattern on the tiered adorns. The decoration of the Buddha image on the tiered adorns is inspired by the Sukhothai arts. Within the temple area, there are many places of worship, including (1) the grand sanctuary; Viharn Luang, built in 1931 by Chao Kaew Nawarat, governor of Chiang Mai. And people have invited Kruba Srivijaya Saint of Lanna Thai was the president, registered as a national historic site in 1935 (2) the pagoda or Phrathat Chedi is an architecture according to the Buddhist motto of Lanka's first Lanna family. (3) the monument (Ku) containing the ashes of Kru Ba Sriwichai (4) the big Buddha King Kao Tue in the chapel, big Buddha image in the chapel that's a heavy bronze statue. It has Lanna style and Sukhothai art which is very beautiful of Chiang Mai. (5) the monument (Ku) of the Northern Master (6) the standing Buddha; Phra Yuen in the grand sanctuary (7) Phra Ubosot or the chapel of Suan Dok Temple (8) the monument (Ku) contains the ashes, Prince of Chao Dara Rasmee and (9) the old entrance arch. Wat Suan Dok in addition to having an ancient site and an important temple in Chiang Mai. It is also a place to contain the ashes of the Northern family's boss in Chiang Mai. And is a place for propagating Buddhism in the Mekong region.

Keywords: Wat Suandok, Various Monastery, Chiang Mai, Buddhist Tourism

บทนำ

แหล่งท่องเที่ยวตามตำนานพระเจ้าเลียบโลกในจังหวัดเชียงใหม่ วัดสวนดอก เป็นวัดหนึ่งในจำนวน 8 วัด ที่มีชื่อปรากฏอยู่ในพุทธทำนายตามคัมภีร์ใบลาน พระเจ้าเลียบโลก ฉบับวัดกุคำ ตำบลวัดเกต อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ที่มีการคัดลอกไว้เป็นภาษาล้านนาในใบลาน มีความยาว 12 ผูก หรือ 12 กัณฑ์ และในผูกที่ 9 มีการกล่าวถึงคำทำนายของพระพุทธเจ้าว่าที่แห่งนี้ ในสมัยที่พระองค์เสด็จประทับใต้ต้นไม้ต้นหนึ่ง โดยสุดแดน วิสุทธิลักษณะ และวัลลก ทงอ่อน (2559) กล่าวว่า พระองค์ทำนายว่าต่อไปจะเป็นมหานคร คือ เมืองเชียงใหม่ในปัจจุบัน และภายภาคหน้าพระพุทธศาสนาจะรุ่งเรือง จะเกิดมหาวาอาราม 8 แห่ง ได้แก่ บุปผาราม (วัดสวนดอก) เวฬุวันอาราม (วัดกู่เต้า) วัดบุพผาราม อโศการาม (วัดป่าแดง) พิษาราม (วัดศรีเกิด) สังฆาราม (วัดเชียงใหม่) นันทอาราม (วัดนันทา) และ โชติการาม (วัดเจดีย์หลวง) (กตัญญู ชูชื่น, 2525)

เชียงใหม่เป็นสถานที่ติดอันดับท่องเที่ยวที่น่าเที่ยวที่สุดแห่งหนึ่งของโลก มาตลอด เพราะเชียงใหม่มีการพัฒนาการท่องเที่ยวอยู่เสมอ ทั้งสถานที่ ผู้คน และวิถีชีวิต เชียงใหม่เป็นจังหวัดที่มีพื้นที่กว้างใหญ่ที่สุดของภาคเหนือเมืองเชียงใหม่มีวัดเก่าแก่คู่บ้านคูเมืองอยู่จำนวนมาก ดังที่ประทับ พีชทองกลาง และคณะ (2558, 2560) ได้กล่าวไว้ว่า วัดสวนดอกเป็นหนึ่งในนั้น จะเห็นได้ว่าวัดสวนดอกมีประวัติศาสตร์ที่ยาวนาน มีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าตั้งแต่สมัยพุทธกาล และมีศาสนสถานที่น่าสนใจหลายอย่างที่สามารดึงดูดความสนใจของนักท่องเที่ยวได้ เช่น พระวิหารหลวงวัดสวนดอก พระประธานในพระวิหาร พระยืนในพระวิหาร พระอุโบสถวัดสวนดอก พระเจ้าแก้วตื้อภายในพระอุโบสถ พระบรมธาตุเจดีย์ ครอบเจ้าศรีวิชัย กู่เจ้าหลวงเชียงใหม่ กู่บรรจ้พระอัฐิพระราชชายาเจ้าดารารัศมี และ ชุมประตู่ทางเข้าเก่า และเป็นสถานที่เผยแพร่พระพุทธศาสนาภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง

บทความวิชาการนี้จะนำเสนอความน่าสนใจของวัดสวนดอกซึ่งเป็น 1 แห่งที่ปรากฏในตำนานพระเจ้าเลียบโลก ที่จะพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงศาสนาที่มีเอกลักษณ์โดดเด่น เป็นแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์และพระพุทธศาสนาตามประวัติความเป็นมาของวัดอันยาวนาน และพัฒนาวัดให้เป็นแหล่งเผยแพร่

พระพุทธศาสนาภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง ซึ่งวัดสวนดอกมีสถาบันทางการศึกษา ด้านพระพุทธศาสนาตั้งแต่ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขต เชียงใหม่ เป็นวิทยาเขตแห่งที่ 3 ที่จัดตั้งขึ้นในสวนภูมิภาค และเป็นแห่งแรกในภาคเหนือให้เป็นสถานที่ในการจัดการศึกษา เพื่อยกระดับการศึกษาของพระภิกษุสามเณร ในจังหวัดภาคเหนือ อีกทั้งวัดสวนดอกยังเป็นสถานที่สมควรและเหมาะสมอย่างยิ่งที่จะพัฒนาให้เป็นแหล่งธรรมศึกษา และสถานที่ท่องเที่ยวเชิงศาสนา โดยนำหลัก สัปปายะ 7 มาพัฒนาบริเวณวัดในการดึงดูดความสนใจของนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทย และชาวต่างชาติ อีกทั้งเพื่อเป็นการสืบทอดพระพุทธศาสนาให้อยู่เจริญรุ่งเรืองคู่เมือง เชียงใหม่ต่อไป

วัดสวนดอกในคัมภีร์พระเจ้าเลียบโลก

พระเจ้ากือนาธรรมิกราช ได้ทรงพระราชทานอุทยานสวนดอกไม้ ซึ่งตามตำนานกล่าวว่า บริเวณอุทยาน สวนดอกไม้นี้ เต็มไปด้วยต้นพะยอม หรือมีชื่อ อีกรายหนึ่งว่า “สวนดอกไม้พะยอม” เป็นที่สร้างวัด พร้อมกับ พระราชทานนามวัดนี้ ว่า “วัดบุปผาราม” ซึ่งหมายถึง วัดแห่งสวนดอกไม้ ต่อมานิยมเรียกสั้นๆว่า “วัดสวนดอก” ตั้งอยู่เลขที่ 139 ถนนสุเทพ ตำบลสุเทพ อำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัด เชียงใหม่ ในเขตเทศบาลนครเชียงใหม่ ห่างจากประตูสวนดอกไปทางทิศตะวันตก ประมาณ 1 กิโลเมตร เนื้อที่ของวัดมี 35 ไร่ 2 งาน 44 ตารางวา สังกัดคณะสงฆ์ มหานิกาย วัดสวนดอกเป็นวัดที่พระเจ้ากือนาธรรมิกราช กษัตริย์ลำดับที่ 6 แห่งราชวงศ์มังราย (อาณาจักรล้านนา) เป็นผู้ทรงสร้าง ซึ่งถือเป็นวัดที่สำคัญยิ่งในสมัยนั้น สาเหตุที่พระเจ้ากือนาทรงสร้างเพราะศรัทธาในพระพุทธศาสนา อีกทั้งเพื่อเป็นสถานที่อยู่และปฏิบัติธรรมของพระสงฆ์และก็เป็นที่ให้พุทธศาสนิกชนได้ใช้เป็นสถานที่ทำบุญและประกอบพิธีกรรมตามประเพณีของชาวพุทธ ซึ่งคาดว่าวัดสวนดอกได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาประมาณ พ.ศ. 1962 วัดสวนดอกได้พัฒนาให้มีความเจริญรุ่งเรืองในทุกๆ ด้าน ได้รับการยกย่องให้เป็นวัดพัฒนาตัวอย่างเมื่อ พ.ศ. 2509 และเมื่อวันที่ 10 กรกฎาคม พ.ศ. 2533 ได้รับการสถาปนาเป็น

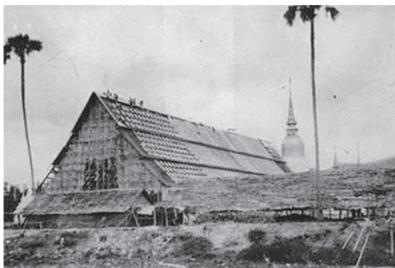
พระอารามหลวง ชั้นตรี ชนิดสามัญภายในบริเวณวัดประกอบด้วยศาสนสถาน
สิ่งน่าสนใจ ดังนี้ (ประทีป พีชทองกลาง, 2558)

ภาพที่ 1 วิหารหลวงวัดสวนดอก ที่มา : มิวเซียมไทยแลนด์

พระวิหารหลวงใหญ่ที่สุดในล้านนา สร้างในปี พ.ศ. 2474 โดยเจ้าแก้ว
นวรรฐ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ และประชาชนได้นิมนต์ครูบาศรีวิชัย นักบุญแห่ง
ล้านนาไทย เป็นประธานขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานแห่งชาติเมื่อ พ.ศ. 2478
ประวัติการสร้างพระวิหารหลวง สมัยเจ้าแก้วนวรรฐ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่
องค์สุดท้ายและพระราชชายาเจ้าดารารัศมี ได้ทรงทราบข่าวการปฏิบัติเคร่งครัด
ในศีลวัตรของครูบาเจ้าศรีวิชัย เป็นผู้มึบุญฤทธิ์ มีผู้นิยมศรัทธาเลื่อมใสเป็นอันมาก
จึงได้ไปกราบอาราธนามาเป็นประธาน ก่อสร้างปฏิสังขรณ์พระวิหาร พระเจดีย์
ซุ้มประตูกำแพง ตามราชศรัทธาของเจ้าแก้วนวรรฐและพระราชชายาดารารัศมี
ตลอดศรัทธาพุทธบริษัททั้งหลาย ด้วยเหตุนี้ครูบาศรีวิชัยจึงได้รับอาราธนานิมนต์
มาเป็นประธาน ครั้นถึงวันแรม 10 ค่ำ เดือน 8 (เดือน 10 เหนือ) จ.ศ. 1293
(ตรงกับวันพฤหัสบดี ที่ 9 กรกฎาคม พ.ศ. 2474) ได้ถูกขุณฺณถิติ จึงได้เริ่มลงมือ
ขุดรากฐานวิหารวัดสวนดอกยาว 33 วา กว้าง 12 วา กับ 2 คอก จำนวนเสา 56 ต้น
เป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็กสถาปัตยกรรมล้านนาขนาดใหญ่มาก กว้าง 25 เมตร
ยาวถึง 66 เมตร หน้าบันได้เป็นลายปูนปั้นพรรณพฤกษาและเทพพนมที่สวยงาม

และได้ปฏิสังขรณ์พระเจดีย์บูรณะกำแพงชุ้มประตูพร้อมกันไปด้วย ด้วยเดชะอำนาจบุญบารมีของครูบาเจ้าศรีวิชัย ผู้ยิ่งใหญ่ศีล เมตตา สัจจะ อธิษฐาน และทานบารมีก็เลื่องลือไปทั่วทุกสารทิศ จนมีศรัทธาหนักบุญทั้งหลายมาขึ้นชมยินดีช่วยสละทรัพย์ตามศรัทธา ผู้ที่ไม่มีทรัพย์ก็สละแรงกายช่วยด้วยจิตอันเลื่อมใส มีสาธุชนหลังไหลมาจากทั่วสารทิศ บางคนก็บริจาคทองคำช่วยทำยอดฉัตรเจดีย์ 9 ชั้น วันหนึ่งๆ มีผู้มาขึ้นชมอนุโมทนาสาธุการ 6,000-7,000 คน การบูรณะวัดสวนดอกครั้งนี้ปรากฏเป็นที่อัศจรรย์ใจแก่ผู้มาร่วมอนุโมทนายิ่งนัก ครูบาเจ้าศรีวิชัย เป็นนักบุญแห่งล้านนา สังฆมบารมีมานับชาติไม่ถ้วน จึงได้ทำการปฏิสังขรณ์สำเร็จ และยังได้หล่อพระพุทธรูปเทอองค์ครูบาด้วยทองเหลืองสององค์ ยืนสถิตบนแท่นแก้ว (บนฐานชุกชี) ในพระวิหาร ใช้เวลา 8 เดือน จึงเสร็จบริบูรณ์ เป็นวิหารหลังใหญ่มาๆใหญ่ที่สุดในล้านนา จุดเด่นของวิหารหลังนี้คือเป็นวิหารโถง ไม่มีฝาผนัง มีแต่เหล็กดัดกันขโมยโล่งๆ (ในอดีตคงไม่ได้ติดเหล็กดัดกันขโมย) ภายในประดิษฐานพระประธาน “พระเจ้าคำคิง” พระพุทธรูปปางสมาธิ (ที่อปเสียงใหม่, 2564)

ภาพที่ 2 พระวิหารหลวง
ที่มา : มิวเซียมไทยแลนด์

ภาพที่ 3 พระวิหารหลวง
ที่มา : ผู้เขียน

พระบรมธาตุเจดีย์ เป็นสถาปัตยกรรมตามคติพุทธศาสนาลังกาวงศ์องค์แรกของล้านนา สร้างในสมัยพระเจ้ากือนา เมื่อ พ.ศ. 1916 เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ที่พระสุมนเถระนำมาจากกรุงสุโขทัย เป็นศิลปะลังกาวงศ์ผสมล้านนา ลักษณะฐานสี่เหลี่ยมมีทางขึ้น 4 ด้าน ชั้นกลางลักษณะระฆังคว่ำแบบเจดีย์ลังกา

พระบรมเจดีย์องค์ใหญ่สูง 24 วา ขึ้นทะเยียนเป็นโบราณสถานแห่งชาติในราชกิจจานุเบกษาเล่มที่ 52 ตอนที่ 75 ลงวันที่ 8 มีนาคม 2478 พระมหาสุมนะเถระกับพญากีอานาเป็นประธาน พร้อมกันก่อพระมหาชินะธาตุ เจดีย์หอหุ้มด้วยสุวรรณทองคำคล้ายกลุ่มดอกบัวที่พระองค์ทรงสูบินนิมิตฝัน เพื่อประดิษฐานพระบรมธาตุของพระพุทธเจ้าสถิตไว้ในพระมหาเจดีย์ แต่ก่อนที่จะเอาพระบรมธาตุบรรจุนั้น พญากีอานากับพระมหาสุมนะเถระ ได้ทรงอาราธนาพระบรมธาตุใส่ในโกศทองคำอันงาม ประณีตวิจิตรแล้วทรงส่งพระธาตุเจ้า ขณะเดียวกันนั้นพระบรมธาตุเจ้าก็แสดงปฏิหารย์ให้สว่างไสวรุ่งเรืองงามยิ่งนัก ปรากฏแก่พญากีอานาพร้อมทั้งบริวารทั้งปวง พระบรมธาตุได้แตกเป็นสององค์ สามองค์ และหลายองค์ลอยวนเหนือผิวน้ำเต็มโกศทองคำเป็นสีต่างๆ มีสีนาก สีทองคำ สีมุก เสด็จลอยวนเหนือผิวน้ำ พญากีอานากับทั้งบริวารทั้งปวงเห็นอัศจรรย์ใจยิ่งนัก ก็น้อมนมัสการสักการบูชา หลังจากนั้นพญากีอานาและพระมหาสุมนะเถระเอาพระบรมธาตุออกจากโกศทรงน้ำมัน จึงได้พบพระบรมธาตุเพียงสององค์ องค์หนึ่งเล็ก อีกองค์หนึ่งเป็นดั่งปกติมีสี สันฐานวรรณะเสมอกัน พระมหาสุมนะและพญากีอานาจึงอาราธนาพระบรมธาตุองค์ดั่งปกติเสมอเก่า บรรจุใส่ในโกศแก้วประพาฬอันเก่านั้น แล้วเอาโกศทองคำใส่โกศเงินโกศทองเหลืองล่อออกมาใส่โกศดินเป็นลำดับซ้อนกันดุจดั่งเมื่อชุดครั้งแรกนั้นแล ส่วนอีกองค์หนึ่งนั้นพญากีอานาเก็บรักษาไว้ แล้วก็สถาปนาพระบรมธาตุเจ้าใส่ไว้ในพระมหาเจดีย์ และทรงสร้างเจดีย์บริวารอีกเจ็ดองค์ ชุ่มประดูของพระเจดีย์ชั้นในและก่อกำแพงคูหาปราการโขนงชั้นนอก พญากีอานาได้เอาราชเรือนหลวงของพระองค์มาสร้างมหาวิหารหลังหนึ่งอันประณีตวิจิตรงดงามยิ่ง

พระมหาสุมนะเถระก็ได้อยู่บำเพ็ญสมณธรรมปฏิบัติปกครองวัดบุปผาราม โดยเป็นเจ้าของาสงศ์แรก พระพุทธศาสนาแบบลัทธิลังกาวงศ์จึงเจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้น ในกาลครั้งนั้นพระภิกษุสามเณรในพินคนครและบรรดาหัวเมืองน้อยใหญ่ในล้านนามีเชียงใหม่ สิบสองปันนา เชียงแสน เชียงราย พะเยา ลำปาง น่าน หรือญชัย ฯลฯ พากันเดินทางมาศึกษาเล่าเรียนพระพุทธวจนะบาลีภาษาเป็นจำนวนมาก แล้วกลับไปเผยแผ่ในภูมิลำเนาบ้านเกิดของตน พระพุทธศาสนาแบบลัทธิลังกาวงศ์เป็นอันประดิษฐานตั้งมั่นเป็นอันดีแล้วในล้านนา ได้รับการบูรณะมาแล้ว

หลายครั้ง ทั้งครูบาศรีวิชัย พระครูสุคันธศีล (หลวงปู่คำแสน) พระอมรเวที และผู้ช่วยศาสตราจารย์เกษสุดา ฉัตรอุทัย เป็นประธานการบูรณะตามลำดับรวมทั้งการปิดทององค์พระเจดีย์ด้วย

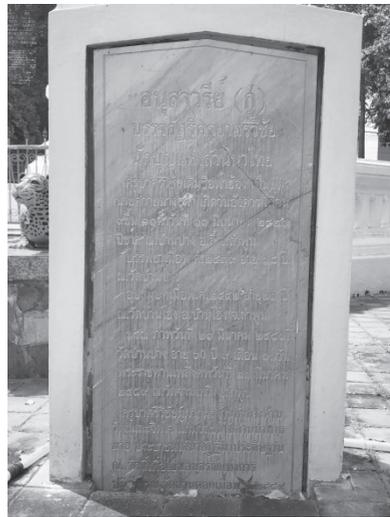

ภาพที่ 4 พระบรมธาตุเจดีย์ ที่มา : ผู้เขียน

อนุสาวรีย์ (ปู่) บรรจ้อวุฒิครูบาศรีวิชัย สถานที่บรรจ้อวุฒิครูบาเจ้าศรีวิชัย นักบุญแห่งล้านนา สร้างเมื่อ พ.ศ. 2490 เพื่อเป็นอนุสรณ์ในคราวที่ครูบาศรีวิชัยได้บูรณปฏิสังขรณ์วัดสวนดอก เมื่อ พ.ศ. 2474-2475 และเพื่อเป็นที่สักการบูชาของพุทธศาสนิกชนทั่วไป วันพระราชทานเพลิงศพครูบาศรีวิชัย วันที่ 21 มีนาคม พ.ศ. 2489 เมื่อครูบาเจ้าศรีวิชัย ออกจากเมืองเชียงใหม่ ครูบาเจ้า ได้บวราณาตนว่าจะไม่กลับไปเหยียบแผ่นดินเชียงใหม่อีก เว้นแต่แม่น้ำปิงจะไหลย้อนกลับครูบาเจ้าศรีวิชัย มรณภาพเมื่อวันที่ 21 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2481 ที่วัดบ้านปาง อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน สิริอายุได้ 60 ปี ตั้งศพไว้ที่วัดบ้านปาง เป็นเวลา 1 ปี จึงได้เคลื่อนศพมาตั้งไว้ ณ วัดจามเทวี อำเภอเมืองลำพูน จังหวัดลำพูน จนกระทั่ง

วันที่ 21 มีนาคม พ.ศ. 2489 จึงได้รับพระราชทานเพลิงศพ โดยมีประชาชนมาร่วมในพิธีพระราชทานเพลิงศพจำนวนมากและประชาชนเหล่านั้นได้เข้าแข่งขันอัฐิธาตุของครูบาศรีวิชัย ตั้งแต่ไฟยังไม่มอดสนิท แม้แต่แผ่นดินตรงที่ถวายพระเพลิงก็ยังมีผู้ชุดเอาไปสักการบูชา อัฐิธาตุของท่านที่เจ้าหน้าที่สามารถรวบรวมได้ถูกแบ่งออกเป็น 7 ส่วน แบ่งไปบรรจุตามสถานที่ต่าง ๆ ทั่วแผ่นดินล้านนาดังนี้

- ส่วนที่ 1 บรรจุที่ วัดจามเทวี จ.ลำพูน
- ส่วนที่ 2 บรรจุที่ วัดสวนดอก จ.เชียงใหม่
- ส่วนที่ 3 บรรจุที่ วัดพระแก้วดอนเต้า จ.ลำปาง
- ส่วนที่ 4 บรรจุที่ วัดศรีโคมคำ จ.พะเยา
- ส่วนที่ 5 บรรจุที่ วัดพระธาตุช่อแฮ จ.แพร่
- ส่วนที่ 6 บรรจุที่ วัดน้ำออกภู จ.แม่ฮ่องสอน
- ส่วนที่ 7 บรรจุที่ วัดบ้านปาง อำเภอลี้ จ.ลำพูน

ภาพที่ 5 อนุสาวรีย์เจ้าศรีวิชัย ที่มา : ผู้เขียน

อนุสาวรีย์ (กู่) บรรจุพระอัฐิพระราชชายาเจ้าดารารัศมี และเจ้านายฝ่ายเหนือ สถานที่บรรจุอัฐิ ตั้งแต่ปฐมกษัตริย์ถึงพระองค์สุดท้าย พระประยูรญาติ ในตระกูล ณ เชียงใหม่ และ ผู้สืบเชื้อสายสกุลเจ้าเจ็ดตน ในปี พ.ศ. 2451-2452 พระราชชายาดารารัศมีทรงพิจารณาเห็นว่า (กู่) อนุสาวรีย์เจ้าผู้ครองนครและพระประยูรญาติทั้งหลายตั้งอยู่ใกล้ริมฝั่งแม่น้ำปิง ทางทิศตะวันตก (ตลาดวโรรส แถวตรอกช่วงเมรุ) เป็นสถานที่ที่ไม่เหมาะสม เนื่องจากในฤดูฝน น้ำก็มักจะเข้าท่วมขังอยู่เป็นประจำ จึงย้ายมาตั้งไว้ที่วัดสวนดอกจนตราប់ทุกวันนี้ กู่เจ้านายฝ่ายเหนือ หรือ สุสานราชตระกูล ณ เชียงใหม่ เป็นสุสานหลวงที่เจ้าดารารัศมีพระราชชายาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้อัญเชิญรวบรวมพระบรมอัฐิ และพระอัฐิของเจ้าหลวงและพระบรมวงศานุวงศ์ของราชวงศ์ทิพย์จักร ที่ครองนครเชียงใหม่มาประดิษฐานรวมกัน ณ บริเวณลาน วัดสวนดอก (พระอารามหลวง) โดยเกิดจากพระดำริเมื่อปี พ.ศ. 2452 พระราชชายาดารารัศมีทรงพิจารณาเห็นว่า (กู่) อนุสาวรีย์เจ้าผู้ครองนครและพระญาติพระวงศ์ทั้งหลายตั้งอยู่ใกล้ริมฝั่งแม่น้ำปิง ทางทิศตะวันตกนั้น (ตลาดวโรรส แถวตรอกช่วงเมรุ) ไม่เหมาะสม ดังนั้นจึงคิดที่จะหาที่ใหม่ซึ่งก็คือบริเวณวัดสวนดอกในปัจจุบันที่มีอาณาบริเวณกว้างขวาง ภายหลังเมื่อเจ้าดารารัศมี พระราชชายา สิ้นพระชนม์ ได้อัญเชิญแบ่งพระอัฐิของพระองค์มาประดิษฐานไว้ ณ กู่เจ้านายฝ่ายเหนือแห่งนี้ (อีกส่วนหนึ่งแบ่งประดิษฐานไว้ในสุสานหลวง วัดราชบพิธสถิตมหาสีมารามราชวรวิหาร) ปัจจุบัน กู่เจ้านายฝ่ายเหนือ ได้ถูกจดทะเบียนให้เป็นโบราณสถานสำคัญ ภายใต้การกำกับดูแลของกรมศิลปากร ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานแห่งชาติ ในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 52 ตอนที่ 75 ลงวันที่ 8 มีนาคม 2478 การนำพระอัฐิและอัฐิของผู้ใดไปประดิษฐานในบริเวณกู่แห่งนี้ นับแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบันต้องผ่านการพิจารณาจากผู้ดูแลรับผิดชอบ 2 ฝ่ายคือ ฝ่ายสายตระกูล ณ เชียงใหม่ และฝ่ายวัดสวนดอก โดยความเห็นชอบของเจ้าอาวาส จะถือหลักปฏิบัติว่าต้องเป็นอัฐิบุคคลที่เป็นลูกหลานและเครือญาติของเจ้าหลวง ลำดับกู่เจ้านายฝ่ายเหนือ ประกอบไปด้วยกู่จำนวนมาก ซึ่งภายในกู่จะบรรจุอัฐิเชื้อพระวงศ์ที่สำคัญ ดังนี้ (มิวเซียมเชียงใหม่, 2562)

- 1) กุฎิพระเจ้ากาวิละ
- 2) กุฎิพระยาธรรมลังกา
- 3) กุฎิพระยาคำพันธ์
- 4) กุฎิพระยาพุทธวงศ์
- 5) กุฎิพระเจ้ามโหตรประเทศ
- 6) กุฎิพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์
- 7) กุฎิพระเจ้าอินทวิชยานนท์
- 8) กุฎิเจ้าอินทวโรรสสุริยวงษ์
- 9) กุฎิเจ้าแก้วนวรรฐ์
- 10) กุฎิเจ้าดารารัศมี พระราชชายา
- 11) กุฎิแม่เจ้าอุษา
- 12) กุฎิแม่เจ้าทิพย์เกษร
- 13) กุฎิแม่เจ้ารินคำ
- 14) กุฎิแม่เจ้าพิณทอง
- 15) กุฎิแม่เจ้าจามรี
- 16) กุฎิเจ้าอุตรการโกศล (ศุขเกษม ณ เชียงใหม่)
- 17) กุฎิเจ้าราชบุตร (วงษ์ตะวัน ณ เชียงใหม่)
- 18) กุฎิเจ้าราชภาคินัย (เมืองชื่น ณ เชียงใหม่)
- 19) กุฎิท่านผู้หญิงจัตราสุตา วงศ์ทองศรี
- 20) กุฎิเจ้ากอกแก้วประกายกาวิล ณ เชียงใหม่

ประกาศที่ 2 เมื่อพระองค์ได้ประกาศความแตกแยกในวงการสงฆ์สองนิกายแล้ว ก็ได้ทำการสถาปนาพระองค์เองขึ้นเป็น “จักรพรรดิราชา” ตามอย่างพระเจ้าติโลกราช ผู้เป็นทวด ด้วยการเฉลิมนามของพระพุทธปฏิมาองค์นี้ว่า “พระเจ้าสิริทรงธรรม จักรพรรดิราชา” มีตำนานเล่ากันว่า มักจะมีผู้มาอธิษฐานขอบุตรและปรารถนาสิ่งต่างๆ มักจะประสบสิริสวัสดิ์ที่พัฒนามงคลทุกประการ พระปฏิมากรแก้ข้อสงสัยด้วยวัตถุเจตนา พิธีกรรมอันบริสุทธิ์สะอาด และด้วยพลังแรงอธิษฐานของผู้มีใจสะอาดสูงทรงคุณธรรม จึงเป็นพระพุทธปฏิมากรอันศักดิ์สิทธิ์และประณีตงดงามเป็นพระคู่บ้านคู่เมือง และควรแก่การเคารพสักการะมาแต่โบราณกาล ทำให้มีผู้มานมัสการมิได้ขาดจนสถานที่พักไม่พอ จึงเป็นเหตุให้หมื่นจำบ้านพร้อมทั้งนักบุญทั้งหลายสร้างศาลาไว้ที่หน้าพระอุโบสถ ไว้เป็นที่พักแก่ผู้จาริกมาแสวงบุญทั้งหลาย ปัจจุบันประชาชนที่มาเที่ยวเมืองเชียงใหม่จะมากกราบไหว้บูชาพระเจ้าแก้วที่วัดสวนดอกเพราะเป็นพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ของเมืองเชียงใหม่ที่งดงามที่สุดในล้านนา โดยมีน้ำหนักที่คำนวณได้จากมาตราชั่งของไทย 126,000 กิโลกรัม (1 ต่อ = 1,400 กิโลกรัม)

ภาพที่ 7 พระเจ้าแก้วที่อยู่ภายในพระอุโบสถวัดสวนดอก
ที่มา: ผู้เขียน

พระเจ้าคำคิง (พระประธาน) และพระยืนในพระวิหารหลวง พระเจ้าคำคิง (เท่าพระวรกายของพญากือนา) เป็นพระประธานในพระวิหารหลวง สร้างในสมัยพญากือนา พ.ศ. 1916 หล่อด้วยทองสำริด ขนาดเท่าพระวรกายของพญากือนา หน้าตักกว้าง 2 เมตร สูง 2.5 เมตร เรียกชื่อตามภาษาถิ่นล้านนาว่า “พระเจ้าคำคิง”

ภาพที่ 8 พระประธานในพระวิหาร
ที่มา : ผู้เขียน

ภาพที่ 9 พระยืนในพระวิหาร
ที่มา : ผู้เขียน

พระอุโบสถวัดสวนดอก เดิมเป็นพระวิหารที่ประดิษฐานของพระเจ้าแก้วต้อ เป็นพระพุทธรูปศิลปะล้านนา อธิพิลลสุโขทัย มีพุทธลักษณะงดงามมากที่สุดองค์หนึ่งของล้านนา ประทับนั่งขัดสมาธิราบ ปางมารวิชัย พระโอษฐ์ทาด้วยชาติสีแดงซึ่งทางภาคเหนือนิยมมาก มีรอยต่อ 8 แห่ง เดิมประดิษฐานอยู่ในพระวิหารวัดแก้วต้อ ซึ่งปัจจุบันวัดแก้วต้อได้รวมกับวัดสวนดอกเข้าเป็นวัดเดียวกัน (ผู้จัดการออนไลน์, 2562)

ภาพที่ 10 พระอุโบสถวัดสวนดอก
ที่มา : ผู้เขียน

ธรรมาสน์เทศน์ และซุ้มประตูทางเข้าเก่า เป็นธรรมาสน์เทศนาแบบล้านนา สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2474 และซุ้มประตูวัด จำนวน 3 ซุ้ม เป็นซุ้มประสาทแบบล้านนาขนาดใหญ่ สร้างขึ้นเมื่อครุบาทศรีวิชัยบูรณะวัดสวนดอกเมื่อ พ.ศ. 2474

ภาพที่ 11 ธรรมาสน์เทศน์
ที่มา : ผู้เขียน

ภาพที่ 12 ซุ้มประตูทางเข้าเก่า
ที่มา : ผู้เขียน

จากการศึกษาข้อมูลในเบื้องต้นดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าวัดสวนดอกมีศาสนสถานหลายอย่างให้นักท่องเที่ยวได้ศึกษาข้อมูลทางประวัติศาสตร์ด้านโบราณวัตถุและสถาปัตยกรรม เหมาะแก่การพัฒนาวัดให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงศาสนา เพื่อการแสวงบุญ พักผ่อนหย่อนใจ และได้รับความรู้ทางประวัติศาสตร์ควบคู่กันไปด้วย มีความเหมาะสมที่จะเป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงศาสนาโดยพัฒนาวัดตามหลักสัปปายะ 7 เพื่อพัฒนาให้วัดที่มีความเจริญรุ่งเรืองทางพุทธศาสนาต่อไป

หลักสัปปายะกับการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา

หลักสัปปายะ 7 เป็นหลักธรรมในพระไตรปิฎกที่อยู่ในพระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนแก่สาวกทั้งหลาย มีความสำคัญในการพัฒนาวัดให้เป็นศาสนสถานที่น่าอยู่อาศัย นำไปกราบไหว้เคารพบูชา เป็นสิ่งที่บุคคลผู้ปฏิบัติสามารถนำหลักพระสูตร ซึ่งมีปรากฏในพระไตรปิฎก มาประยุกต์ใช้ในการจัดสถานที่ในวัดให้เป็นที่รื่นรมย์ได้ โดยแยกออกเป็น 7 ข้อ ดังนี้

1. **อवासสัปปายะ** ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ช่วงปฐมโพธิกาล พระพุทธเจ้ายังมีได้ทรงอนุญาตให้ภิกษุสงฆ์อยู่ในที่ พักอาศัย ภิกษุทั้งหลายพักอาศัยตามป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าช้ากลางแจ้ง ลอมฟาง ต่อมาเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์เลื่อมใสในภิกษุทั้งหลายที่อยู่กับพระพุทธเจ้า จึงขอสร้างที่พักถวายภิกษุสงฆ์ พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ภิกษุทั้งหลายพักอาศัยในเสนาสนะ 5 ชนิด คือ 1) วิหาร หรือกุฎีปกติ 2) เเพิง 3) เรือนเป็นชั้นๆ หรือปราสาท 4) เรือนโล้น หรือหลังคาต่อ 5) ถ้ำ หรือคูลา (วิ.จ. (ไทย) 7/294) ภายหลังเมื่อมีคนทราบบว่าทรงอนุญาตให้สร้างวิหาร หรือที่อยู่แก่สงฆ์ได้จึงสร้างที่อยู่ถวายเป็นอันมาก พระพุทธเจ้าก็ทรงอนุญาตแก้ไขเพิ่มเติม ให้ที่อยู่นั้นสมบูรณ์ยิ่งขึ้น เช่น ประตู กลอน ลิมสลัก หน้าต่าง หน้าต่างมีลูกกรง เป็นต้น (สุชีพ ปัญญาอนุภาพ, 2513) ทรงอนุญาตให้ช่างเขียนภาพจิตรกรรมเป็นลวดลายดอกไม้ ลวดลายเถาวัลย์ ลวดลายพินมังกร ลวดลายดอกจอกไว้ในวิหาร แต่ทรงห้ามเขียนภาพสตรี ภาพนรุษ ผู้ใดให้เขียน ทรงปรับอาบัติทุกกฏ

(วิ.จ. (ไทย) 7/299) พระพุทธเจ้าตรัสว่า เสนาสนะที่ควรอยู่อาศัย และที่ไม่ควรอยู่อาศัยมี 2 อย่างคือ เสนาสนะใดภิกษุรู้ว่า “เมื่อเราอยู่อาศัยเสนาสนะนี้แล้ว อกุศลธรรมเจริญยิ่งขึ้น กุศลธรรมเสื่อมไป” เสนาสนะนี้ควรอยู่อาศัย แม้บ้านและนิคม เราก็กล่าวว่ามี 2 อย่างนี้ แม้ชนบทและประเทศ เราก็กล่าวว่ามี 2 อย่างนี้ ภิกษุทั้งหลายพึงสำเนียงอย่างนี้แล (อง.ทสก. (ไทย) 24/54)

องค์ประกอบของเสนาสนะ พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุผู้อาศัยใช้สอยเสนาสนะอันประกอบด้วยองค์ 5 ไม่นานนักก็จะทำให้ แจ่มแจ้งโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน คือ เสนาสนะในธรรมวินัยนี้ อยู่ไม่ไกลนัก ไม่ไกลนักมีทางไปมาสะดวก กลางวันไม่พลุกพล่าน กลางคืนมีเสียงน้อย ไม่อึกทึก มีเหลือบ ยุง ลมแดด และ สัตว์เลื้อยคลานกระทบน้อย เมื่อภิกษุอยู่ในเสนาสนะนั้น มีจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัย เกสัชบริวารที่เกิดขึ้นโดยไม่ผิดเคืองเลย ภิกษุผู้เถระทั้งหลาย เป็นพหูสูต เรียบจบ คัมภีร์ทรงธรรม ทรงวินัย ทรงมาติกา อยู่ในเสนาสนะนั้น ภิกษุนั้นเข้าไปหาภิกษุผู้เถระเหล่านั้น ในเวลาที่สมควรแล้ว จึงได้ถามว่า “พระพุทธพจน์นี้เป็นอย่างไร เนื้อความแห่งพุทธพจน์นี้เป็นอย่างไร” ภิกษุผู้เถระเหล่านั้น ย่อมเปิดเผยข้อที่ยังไม่เปิดเผย ทำข้อที่เข้าใจยากให้เข้าใจง่าย และบรรเทาความสงสัยในธรรมที่น่าสงสัยหลายอย่างแก่ภิกษุนั้น (อง.ทสก. (ไทย) 24/11)

พระสุทิตย อากาโร และ เสรีชน นริสสโร (2556) กล่าวว่า สถานที่เหมาะสมถือเป็นองค์ประกอบภายนอก เป็นคุณสมบัติของสิ่งแวดล้อม วัดสวนดอกเป็นวัดที่มีศาสนสถานและโบราณวัตถุหลายอย่างที่น่าสนใจเป็นเอกลักษณ์ แต่ด้วยกาลเวลาที่ گذกร่อนสิ่งปลูกสร้างให้ชำรุด การบูรณะจึงเกิดขึ้นหลายครั้งตามประวัติศาสตร์ จากผู้มีจิตศรัทธาบริจาคปัจจัยและแรงกายในการบูรณะ โดยทางวัดได้นำหลักสัปปายะมาฟื้นฟูบูรณะวัดให้มีความรุ่งเรืองเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย เพื่อให้พระพุทธศาสนาดำรงอยู่สืบไปควบคู่กับเมืองเชียงใหม่ที่พัฒนาไปในทุกด้าน จัดว่าพื้นที่ในวัดมีทัศนียภาพดี เมื่อผ่านซุ้มประตูวัดเข้าไปเป็นลานสนามหญ้าโล่งกว้างขวาง ทำให้แลเห็นโบราณสถาน พระวิหาร เจดีย์ และสุสาน (กู) ตั้งอยู่เกือบกลางพื้นที่วัด ดูโดดเด่นถนัดตา ส่วนอาคารใช้สอยอื่นๆ เข้ามุมชิดกำแพง จึงทำให้พื้นที่วัดโดยรวมดูโปร่งสบายตา

3. **ภัสสสัปปายะ** ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก หมายถึง คำพูดที่สบาย คือถ้อยคำที่ได้ยินและพูดคุยเป็นถ้อยคำที่ไม่ผิดศีล และเป็นธรรม ไพเราะเสนาะโสต น่าฟัง เป็นถ้อยคำที่มีแต่จะชักจูงให้พากเพียรในการปฏิบัติ เป็นถ้อยคำที่ไม่ก่อให้เกิดการเข้าใจผิด เรื่องที่ควรพูดคุยนั้น พระพุทธเจ้าตรัสแสดงไว้ 10 ประการ คือ

- (1) อับปิซกถา คือ เรื่องความมักน้อยถ้อยคำที่ชักนำไปปรารถนาน้อย
- (2) สันตญญูถา คือ เรื่องความสันโดษ ถ้อยคำที่ชักนำไปมีความสันโดษ
- (3) ปวิเวกถา คือ เรื่องความสงบ ถ้อยคำที่ชักนำไปมีความสงบกายและใจ
- (4) อสังส์กอกถา คือ เรื่องความไม่คลุกคลี ถ้อยคำที่ชักนำไปไม่คลุกคลี

ด้วยหมู่คณะ

(5) วิริยารัมภกถา คือ เรื่องการปรารถนาคำเพียรถ้อยคำที่ชักนำไปมุ่งมั่นทำความเพียร

- (6) สีลกถา คือ เรื่องศีล ถ้อยคำที่ชักนำไปตั้งอยู่ในศีล
- (7) สมาริกถา คือ เรื่องสมาธิ ถ้อยคำที่ชักนำไปทำจิตให้ตั้งมั่น
- (8) ปัญญาถา คือ เรื่องปัญญา ถ้อยคำที่ชักนำไปเกิดปัญญา
- (9) วิมุตติกถา คือ เรื่องวิมุตติ ถ้อยคำที่ชักนำไปทำใจพ้นจากกิเลสและความทุกข์

(10) วิมุตติญาณทัสสนกถา คือ เรื่องความรู้ความเห็นในวิมุตติถ้อยคำที่ชักนำไปสนใจและเข้าใจ เรื่องความรู้ความเห็นในภาวะที่หลุดพ้นจากกิเลสและความทุกข์ (อง.ทสก. (ไทย) 24/69)

คำพูดที่สบาย คือ ถ้อยคำที่ได้ยินและพูดคุยเป็นถ้อยคำที่ไม่ผิดศีล และเป็นธรรม ไพเราะเสนาะโสต น่าฟัง เป็นถ้อยคำที่มีแต่จะชักจูงให้ปฏิบัติดี ไม่ก่อให้เกิดการเข้าใจผิด การที่ทางวัดจัดให้มีพระภิกษุมานั่งคอยให้พรแก่นักท่องเที่ยวที่มาทำบุญ ถวายปัจจัย และสังฆทาน เมื่อได้รับพรจากพระแล้วก็เกิดความสบายใจ มีความสุขที่ได้ยิน ได้สนทนากับพระ นอกจากถ้อยคำที่เสนาะหูตามหลักสัปปายะแล้ว ในที่นี้หมายรวมถึง การประชาสัมพันธ์ด้วย วิวัฒน์ชัย บุญญภักดี (2531) ได้พบว่า การสื่อสารมีหลากหลายรูปแบบ เช่น การอัดเสียงเพื่อให้ข้อมูลของวัด เพื่อให้บริการผู้พิการตามจุดต่างๆ หรือมีจอภาพแสดงข้อมูลที่น่าสนใจแทนการ

ใช้บุคคล ซึ่งทางวัดก็จัดให้มีป้ายให้ข้อมูลตามจุดต่างๆ ให้ผู้ที่มาเยือนได้อ่านระดับความรู้และสนองความสนใจของตนเอง และภายใต้ป้ายข้อความ ยังมีรหัส QR Code ทั้งภาษาไทย ภาษาอังกฤษ และภาษาจีน สำหรับให้นักท่องเที่ยวได้สแกนอ่านข้อมูลในโทรศัพท์มือถือ และสามารถเก็บข้อมูลไว้เป็นส่วนตัวได้ สะดวกหรือมีเวลาว่างเมื่อใดก็เอาออกมาอ่านได้ สร้างความสะดวกสบายทันสมัยเป็นอย่างยิ่ง (Peuchthonglang ea tl, 2020)

4. **บุคคลสืบปายะ** ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก หมายถึง บุคคลสบาย คือ บุคคลที่อยู่เข้ากันได้ ประพฤติ ในทางเดียวกัน ไม่เป็นศัตรู ช่วยส่งเสริมให้มีความเจริญก้าวหน้าในทางปฏิบัติ ช่วยถ่ายทอดพระธรรมอันเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า การอาศัยบุคคลของภิกษุ พระพุทธเจ้าตรัสแสดงธรรมเรื่องบุคคลผู้ควรอาศัยมี 4 ประเภท คือ

ประเภทที่ 1 ถ้าอาศัยแล้ว สติไม่ตั้งมั่น จิตไม่เป็นสมาธิ อาสวะไม่สิ้น ไม่บรรลุนิพพาน อันปลอดภัยได้จากกิเลสอันยอดเยี่ยมทั้งปัจจัย 4 ก็หาได้ยาก ก็ควรหลีกเลี่ยงไปจากบุคคลนั้น ไม่ควรอยู่

ประเภทที่ 2 ถ้าอาศัยแล้ว สติไม่ตั้งมั่น เป็นต้น แต่ปัจจัย 4 หาได้ไม่ยาก ก็ควรพิจารณา ว่าตนไม่ได้บวชเพราะเหตุแห่งปัจจัย 4 พิจารณาแล้วก็ควรหลีกเลี่ยงไปจากบุคคลนั้น ไม่ควรอยู่

ประเภทที่ 3 ถ้าอาศัยแล้ว สติตั้งมั่น เป็นต้น แต่ปัจจัย 4 หาได้ยาก ก็ควรพิจารณาว่าคน ไม่ได้บวชเพราะเหตุแห่งปัจจัย 4 พิจารณาแล้วก็ควรอาศัยบุคคลนั้น ไม่ควรหลีกเลี่ยง

ประเภทที่ 4 ถ้าอาศัยแล้ว สติตั้งมั่น เป็นต้น และปัจจัย 4 ก็หาได้ไม่ยาก ก็ควรอาศัย บุคคลนั้นแม้ตลอดชีวิต ไม่ควรหลีกเลี่ยง (ม.ม. (ไทย) 12/190-198)

ในที่นี้ บุคคลสืบปายะ หมายถึง บุคคลที่เหมาะสมกับวัด ตามหลักบุคคลสืบปายะ ควรมีกรรมมารยาท มีวาจาสุภาพ มีความรู้ความสามารถมีทักษะในการสื่อสาร แต่งกายสุภาพเหมาะสม หรืออาจจะมีเครื่องแบบการแต่งกายที่แสดงให้เห็นชัดเจนว่าเป็นเจ้าหน้าที่ของวัด เพื่อจะได้ให้บริการนักท่องเที่ยวได้อย่างเหมาะสม ภายในพระวิหารหลวงทางวัดได้จัดให้มีพระภิกษุมานั่งคอยให้พรแก่ญาติโยมที่มา

ทำบุญ และมีเจ้าหน้าที่คอยดูแลทำความสะอาด จัดระเบียบ และดูแลปัจจัยที่ผู้มาทำบุญมาถวาย เพื่อป้องกันการโจรกรรมจากคนบาป การส่งเสริมการท่องเที่ยวโดยการจัดบุคคลดูแลให้ความช่วยเหลือ ให้ข้อมูลที่น่าสนใจ เป็นการสร้างความประทับใจแก่นักท่องเที่ยว และสามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวให้กลับมาเที่ยวซ้ำได้อีก

5. โภชนาส์ปายะ หมายถึง อาหารที่เหมาะสมกับความเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ โภชนาส์ปายะที่ปรากฏในพระไตรปิฎก หมายถึง อาหารที่สบาย คือ อาหารที่รับประทานเพื่อให้กายนี้ ตั้งอยู่ได้ ไม่ได้รับประทานเพื่อประดับตกแต่ง แต่รับประทานเพื่อเกื้อกูลแก่การประพฤติ พรหมจรรย์ รับประทานในปริมาณที่พอเหมาะไม่มากเกินไป ไม่น้อยเกินไป พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงถึงความเป็นผู้รู้ประมาณในโภชนะ คือ อริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ พิจารณาโดยแยบคายแล้วกลืนกินอาหารไม่ใช่เพื่อจะเล่น เพื่อจะมัวเมา เพื่อความม่งใส เพื่อความงดงาม เพียงเพื่อความดำรงอยู่แห่งกายนี้ เพื่อให้กายนี้เป็นไปได้เพื่อบำบัดความอยากอาหารเพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์ ด้วยคิดว่า จักกำจัดเวทนาเก่าเสียด้วยจักไม่ให้ เวทนาใหม่เกิดขึ้นด้วย ความเป็นไปแห่งอริยาบถ ความเป็นผู้ไม่มีโทษ และความอยู่เป็นผาสุกจักมีแก่เรา ชื่อว่าเป็นผู้รู้ประมาณในโภชนะ (ม.ม. (ไทย) 13/24)

อาหารที่เหมาะสมกับความเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ เพื่อพักผ่อนหย่อนใจภายในวัดมีร้านค้าแพขายอาหารประเภทขนมขบเคี้ยวทานเล่น และเครื่องดื่มอยู่หลายเมนูที่สร้างมาเพื่อเอาใจนักท่องเที่ยวที่มีความชอบแตกต่างกัน ร้านกาแฟนี้สร้างมาเพื่อรองรับนักท่องเที่ยวและผู้มาติดต่อวัด เพื่อสร้างเป็นสถานที่พักผ่อนเพื่อนั่งพักและหาอะไรดื่มหรือรับประทานรองท้องเล็กๆน้อย เป็นร้านค้าแพขนาดเล็กซึ่งมีความเหมาะสมตรงตามหลักสัปปายะที่พระพุทธเจ้าทรงสอนเอาไว้ดังข้อความข้างต้น เนื่องจากบริเวณด้านนอกวัดรอบๆ มีร้านค้าขายอาหารและเครื่องดื่มหลายร้าน และเนื่องด้วยบริเวณวัดอยู่ในย่านชุมชนเมือง ดังนั้น อาหารโภชนาส์ปายะจึงมีมากมายให้เลือกสรรเพื่อเอาใจลูกค้าที่มีความแตกต่างระหว่างบุคคล

6. อุดุสส์ปายะ หมายถึง สภาพภูมิอากาศที่เหมาะสม อุดุสส์ปายะที่ปรากฏในพระไตรปิฎก หมายถึง ฤดูกาลที่สบาย คือ สภาพบรรยากาศในสถานที่ เสนาสนะอันเป็นสถานที่ที่เกื้อกูลต่อการปฏิบัติ ช่วยส่งเสริมความเจริญในการปฏิบัติ ไม่ร้อน

นัก ไม่หนาวนัก อันเป็นเหตุให้เกิดความเกียจคร้านในการปฏิบัติ สอดคล้องกับ
เสนาสนะ อยู่ไม่ไกลนัก ไม่ไกลนักก็มีทางไปมาสะดวก กลางวันไม่พลุกพล่าน
กลางคืนมีเสียงน้อย ไม่อึกทึก มีเหลือบ ยุงลม แดด และสัตว์เลื้อยคลานกระทบน้อย

พระพุทธเจ้า ได้ตรัสถึงการอาศัยอยู่ในเสนาะในฤดูต่างๆ คือ ถ้าลม เจือด้วย
ฝนคลีพัดมาแต่ทิศตะวันออก จึงปิดหน้าต่างด้านตะวันออก ถ้าพัดมาแต่ทิศตะวันตก
ซึ่งปิด หน้าต่างด้านตะวันตก ถ้าพัดมาแต่ทิศเหนือ จึงปิดหน้าต่างด้านเหนือถ้าพัด
มาแต่ทิศใต้ พึ่งปิด หน้าต่างด้านใต้ ถ้าฤดูหนาวจึงเปิดหน้าต่างกลางวัน กลางคืน
พึ่งปิดถ้าฤดูร้อน จึงปิดหน้าต่าง กลางวัน กลางคืนจึงเปิด พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติ
สิกขาบทอันเนื่องมาจากฤดูฝน คือให้ภิกษุจำพรรษาตลอดฤดูฝน เพราะภิกษุจาริก
ไปในทิศต่างๆ ย่อมเหยียบย่ำดินชนชาติอันเขียวสด เปียกเปียกอินทรีย์อย่างหนึ่ง
ซึ่งมีชีวะ ยังสัตว์เล็กๆ จำนวนมากให้ถึงความวอดวายซึ่งชาวบ้านดีเดียน

สภาพภูมิอากาศที่เหมาะสม สำหรับจังหวัดเชียงใหม่ ตั้งอยู่ทางภาคเหนือ
ของไทย มีสภาพภูมิอากาศที่ไม่ร้อนมาก และไม่หนาวมากจนวิกฤต เนื่องจากเมือง
ไทยมี 3 ฤดู ได้แก่ ฤดูร้อน ฝน และหนาว แต่ละฤดูไม่ได้มีสภาพอากาศที่เลวร้ายมาก
จนถึงขั้นวิกฤต เป็นสภาพภูมิอากาศที่มีความเหมาะสมแก่การท่องเที่ยวได้ตลอด
ทั้งปี โดยมีความแตกต่างกันไปตามสภาพอากาศ ดังนั้น การประชาสัมพันธ์การ
ท่องเที่ยวเชิงศาสนาสำหรับวัดสวนดอกสามารถทำได้ตลอดทั้งปี ทำได้อย่างต่อเนื่อง
สามารถสอดแทรกกิจกรรมที่จัดตามวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาตามปฏิทิน
การท่องเที่ยวของจังหวัดเชียงใหม่ แล้วแต่นักท่องเที่ยวจะสะดวกมาช่วงไหนก็ได้

7. อริยาบถสัปปายะ หมายถึง อริยาบถที่เหมาะสมสบายต่อการปฏิบัติ
พระพุทธเจ้าตรัสถึงการมีสติในอริยาบถต่างๆ ดังนี้

ดูกรภิกษุทั้งหลาย อีกข้อหนึ่ง ภิกษุเมื่อเห็น ก็รู้ชัดว่าเราเดิน เมื่อยืนก็รู้ชัดว่า
เรายืน เมื่อนั่ง ก็รู้ชัดว่าเรานั่ง เมื่อนอนก็รู้ชัดว่าเรานอน หรือ เธอตั้งกายไว้ด้วยอาการ
อย่างใด ๆ ก็รู้การอย่างนั้นๆ ดังพรรณนามาฉะนี้ ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นภายใน
กาย ภายในบ้าง พิจารณาเห็นภายในกายภายนอกบ้าง พิจารณาเห็นภายในกาย
ทั้งภายในทั้งภายนอกบ้าง พิจารณาเห็นธรรม คือความเกิดขึ้นในกายบ้าง พิจารณา
เห็นธรรมคือ ความเสื่อมในกายบ้าง พิจารณาเห็นธรรมคือ ทั้งความเกิดขึ้น

ทั้งความเสื่อมในกายบ้าง ย่อมอยู่ อีกอย่างหนึ่ง สติของเธอที่ตั้งมั่นอยู่ว่า กายมีอยู่ ก็เพียงสักว่าความรู้เพียงสักว่า อาศัยระลึกเท่านั้น เธอเป็นผู้อันค้นหาและทิวฐิไม่อาศัยอยู่แล้ว และไม่ถือมั่นอะไรๆ ในโลก ดูกรภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้แล ภิกษุชื่อว่าพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ (ที.ม. (ไทย) 10/375)

พระพุทธเจ้าตรัสถึงอิริยาบถและการเคลื่อนไหวร่างกายต่างๆ ดังนี้

ดูกรภิกษุทั้งหลาย อีกข้อหนึ่ง ภิกษุย่อมทำความรู้สึกตัวในการก้าว ในการถอย ในการแล ในการเหลียว ในการเข้า ในการเหยียดออก ในการทรงผ้า สังฆาฏิ บาตรและจีวร ในการฉัน การดื่ม การเคี้ยว การลิ้ม ในการถ่ายอุจจาระและ ปัสสาวะ ย่อมทำความรู้สึกตัว ในการเดิน การยืน การนั่ง การหลับ การตื่น การพูด การนิ่ง ดังพรรณนามาฉะนี้ ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นกายในกายภายในบ้าง พิจารณาเห็นกายในกาย ภายนอกบ้าง พิจารณาเห็นกาย ในกายทั้งภายในทั้งภายนอกบ้าง พิจารณาเห็นธรรม คือ ความเกิดขึ้นในกายบ้าง พิจารณาเห็นธรรมคือความเสื่อม ในกายบ้าง พิจารณาเห็น ธรรมคือทั้งความเกิดขึ้นทั้ง ความเสื่อม ในกายบ้าง ย่อมอยู่ อีกอย่างหนึ่ง สติของเธอ ที่ตั้งมั่นอยู่ว่า กายมีอยู่ ก็เพียงสักว่าความรู้ เพียงสักว่าอาศัย ระลึกเท่านั้น เธอเป็นผู้อัน ค้นหาและทิวฐิไม่อาศัยอยู่แล้ว และไม่ถือมั่นอะไรๆ ในโลก ดูกรภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้แล ภิกษุชื่อว่าพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ (ที.ม. (ไทย) 10/376)

นักท่องเที่ยวที่เดินทางมานมัสการพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ด้วยแรงอธิษฐาน และพระพุทธรูปมีความสวยงาม มีอำนาจศักดิ์สิทธิ์อย่างอัศจรรย์ใจ สามารถบันดาลให้ผู้ศรัทธาเลื่อมใสประสพสิ่งอันพึงปรารถนา และสรรพสิ่งมงคล ใครมีความ กลัดกลุ้มใจเศร้าหมองขุ่นมัว จิตเร่าร้อนกระวนกระวาย เมื่อได้มานั่งบูชาอธิษฐาน ตรงหน้าพระพักตร์ เช่น พระเจ้าแก้วตื้อ เฟงใจเป็นสมาธิ ส่งสายตาไปที่พระวรกาย และพระพักตร์พระเจ้าแก้วตื้อ ทันใดนั้นเองด้วยฤทธิ์อันลึกลับประหลาด เสมือนหนึ่ง พระเจ้าแก้วตื้อฉายแสงธรรมรังษีเข้าไปขับไล่แปรสภาพจิตใจของผู้เฟงพิศดู ขจัดขับไล่สิ่งเศร้าหมองขุ่นมัวความกลัดกลุ้มที่เกาะดวงใจให้หายไปอย่างประหลาด กลายเป็นเย็นระรื่นชุ่มชื่นเบิกบานใจอย่างประหลาดอัศจรรย์ เสมือนองค์พระเจ้าแก้ว ตื้อจะเผยโอบอ้อมคุ้มครอง รวากับว่าพระองค์จะตรัสพระปราศรัยแก่ผู้เฟงดู พร้อมกัน

นั้นเหมือนองค์ท่านลอยเข้าไปประทับอยู่ในเรือหัวใจของผู้ฟังดู และจะรู้สึกปลอดภัยไปร้อง
โล่งใจสบายอารมณ์ยิ่งนัก และด้วยพลังแรงอธิษฐานของผู้มีใจสะอาดสูงทรง
คุณธรรม จึงเป็นพระพุทธรูปสมาธิอันศักดิ์สิทธิ์และประณีตงดงามเป็นพระคู่บ้าน
คู่เมือง และควรแก่การเคารพสักการะมาแต่โบราณกาล สอดคล้องกับหลักสัปปายะ
7 ว่าด้วย อริยาบถสัปปายะ ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก หมายถึง อริยาบถที่สบายต่อ
การปฏิบัติ ทำให้เกื้อกูลต่อการปฏิบัติ คือ บางคนมีจิตเหมาะกับการจงกรม บางคน
มีจิตเหมาะกับการนั่งสมาธิ บางคนมีจิตในการสมาทานปฏิบัติดุจดั่ง อริยาบถ 4
คือ เติบ ยืน นั่ง นอน พระพุทธเจ้าตรัสถึงการมีสติในอริยาบถต่างๆ การที่บางคน
มานั่งบูชา อธิษฐานขอพร ตรงหน้าพระพักตร์ เช่น พระเจ้าเก้าตื้อ เฟงใจเป็นสมาธิ
ส่งสายตาไปที่พระวรกายและพระพักตร์ เพื่อให้เกิดปาฏิหาริย์และเพื่อความสบายใจ
ถือเป็นการปฏิบัติตามหลักสัปปายะที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสอนไว้ตั้งแต่พุทธกาล
และสามารถประยุกต์ใช้ได้ทุกยุคสมัยตลอดกาล

ในบทความนี้ผู้เขียนต้องการนำเสนอ วัดสวนดอกที่เป็นวัดเก่าแก่มี่ตำนาน
ที่น่าสนใจตามประวัติในพระพุทธศาสนา และมีความสำคัญอยู่คู่เมืองเชียงใหม่อีก
วัดหนึ่ง ที่มีสภาพทางภูมิศาสตร์ มีประวัติศาสตร์ ศาสนสถาน และโบราณวัตถุที่เอื้อ
ต่อการพัฒนาให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงศาสนา และเป็นสถานที่เผยแพร่
พระพุทธศาสนา ซึ่งปัจจุบันวัดสวนดอกก็เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาอยู่แล้ว
แต่ก็ยังขาดการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง มีสิ่งที่น่าจะได้รับการปรับปรุงซึ่งบางอย่าง
ก็เสื่อมสภาพ ชำรุด ไปตามกาลเวลา และด้วยวัดเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์สำคัญ
ในพระพุทธศาสนา การพัฒนาวัดจึงควรนำหลักการทางพุทธศาสนามาอ้างอิง
(มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) เช่น หลักสัปปายะ 7 เป็นต้น เพื่อให้วัดได้รับการ
พัฒนาให้ดียิ่งขึ้นไป สามารถปรับปรุง เปลี่ยนแปลงให้เหมาะสมกับวิถีชีวิตคน
ในยุคปัจจุบันมากขึ้น เพื่อสืบทอดพระพุทธศาสนาให้อยู่คู่บ้านเมืองตลอดไป

บทสรุป

วัดสวนดอกเป็นวัดหนึ่งในวัดคู่บ้านคู่เมืองเชียงใหม่ที่มีชื่ออยู่ในตำนานพระเจ้าเลียบโลกหนึ่งในแปดวัดที่พระพุทธเจ้าได้ทำนายไว้ในคัมภีร์พระเจ้าเลียบโลก ฉบับวัดกู่คำ เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์มีศาสนสถานและโบราณวัตถุที่สำคัญเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาในจังหวัดเชียงใหม่ หลายอย่างภายในวัดที่น่าสนใจ สามารถดึงดูดนักท่องเที่ยว ซึ่งวัดสวนดอกก็เป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงศาสนาอยู่แล้ว แต่ก็ยังมีข้อแก้ไขและพัฒนาเพิ่มเติมบางประการตามหลักสัปปายะ ที่จะสามารถนำมาปรับปรุงพัฒนาวัดให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่ดียิ่งขึ้นไปอีกได้ เนื่องจากวัดเป็นสถานที่สำคัญทางพุทธศาสนา การนำหลักกรรมตามพระสูตรมาใช้พัฒนาจึงมีความเหมาะสมอย่างยิ่ง อีกทั้งวัดมีประวัติศาสตร์ที่ยาวนานน่าสนใจ มีความเป็นเอกลักษณ์จึงสามารถนำเรื่องราวต่างๆ เหล่านั้นมาทำเป็นตำนานเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ด้านการท่องเที่ยวเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวอีกทางหนึ่ง เพื่อให้วัดมีความเจริญรุ่งเรืองสืบทอดพระพุทธศาสนาต่อไปอย่างยั่งยืน

เอกสารอ้างอิง

- กัตถัญญ ชูชื่น. (2525). **พระเจ้าเลียบโลกฉบับล้านนา:บทวิเคราะห์**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ตุลาภรณ์ แสนปรน และ ดลยา แก้วคำแสน (ผู้ปริวรรต). (มปป). **ตำนานพระเจ้าเลียบโลกวัดกู่คำ ตำบลวัดเกต อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่**. ลำปาง: มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง.
- ทอปเชียงใหม่. (2564). **สักการะพระเจ้าเก้าตื้อ ณ วัดสวนดอก (วัดบุปผาราม)**. สืบค้นเมื่อวันที่ 11 มีนาคม 2564 จาก <https://www.topchiangmai.com/trip>
- เกียรติชาย อักขรดิษฐ์. (2545). **ชุดาตุ: บทบาทและความหมายของพระธาตุในอนุภูมิภาคอุษาคเนย์ กรณีศึกษาความเชื่อเรื่องพระธาตุปีเกิดล้านนา**. เชียงใหม่. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

- ประทีป พีชทองกลาง. (2558). เส้นทางท่องเที่ยวเชิงศาสนาประเภทเจดีย์และพระพุทธรูปสำคัญในจังหวัดเชียงใหม่. **วารสารวิชาการมหาวิทยาลัยฟาร์อีสเทอร์น**, 9(4), 111-123.
- ประทีป พีชทองกลาง และญาตาวีมินทร์ พีชทองกลาง. (2559). ตลาดเก่า: ทุนวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยวในเขตภาคเหนือตอนบน. **วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์**, 42(2), 100-124.
- ประทีป พีชทองกลาง นิศรา จันทร์เจริญสุข และญาตาวีมินทร์ พีชทองกลาง. (2560). แนวทางการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวประวัติศาสตร์พระเจ้าทันใจ อำเภอเมืองจังหวัดเชียงใหม่. **วารสารจันทร์เกษมสาร มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทร์เกษม**, 23(45), 65-80.
- ผู้จัดการออนไลน์. (2562). 5 วัดงามเมือง “เชียงใหม่” ไหว้พระอิมมบุญอุ่มใจ. สืบค้นเมื่อวันที่ 7 กุมภาพันธ์ 2564 จาก <https://mgronline.com/travel/detail/9620000080446>
- มิวเซียมไทยแลนด์. (2563). วัดสวนดอก. สืบค้นเมื่อวันที่ 10 มีนาคม 2564 จาก <https://www.museumthailand.com/th/3867/storytelling>
- พระสุทธิศัย์ อาภากรโร และ เสรีชน นริสสโส. (2556). การพัฒนารูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย. **มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- วิวัฒน์ชัย บุญยกักดี. (2531). “วัด: จำเป็นอย่างไรจะต้องมีคู่มือพัฒนา”. **จุลสารการท่องเที่ยว**.
- สุชีพ ปัญญาภาพ. (2559). **พระไตรปิฎกสำหรับประชาชน**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิมหาเมถุนราชวิทยาลัย.
- สุดแดน วิสุทธิลักษณ์ และ วัลลภ ทองอ่อน. (2559). รูปแบบทางพื้นที่ของตำนานพระเจ้าเสียบโลก : บทวิเคราะห์ตำนานด้วยระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์. **วารสารสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา**, 35(2), 23-45.

สยามรัฐออนไลน์. (2560). **วัดสวนดอก 1 ในวัดคูบ้านคูเมืองเชียงใหม่ :
ลานบ้านกลางเมือง**. สืบค้นเมื่อ 11 มีนาคม 2564 จาก <https://siamrath.co.th/n/11260>

Peuchthonglang, P., Peuchthonglang, Y., & Atsadonsak, N. (2020). Inventive Buddhist Craftsmanships of Society in Northern Thailand. **Solid State Technology**, 63 (2s), 9120-9134.